

Waar is de liefde in *Elementaire deeltjes*? - Kritiek op de voorstelling van Het Nationale Toneel -

Het Nationale Toneel (NT) speelde vorig seizoen Elementaire deeltjes, een bewerking van de gelijknamige, controversiële roman van Michel Houellebecq. De voorstelling werd aangekondigd als 'een pleidooi voor de liefde'. Dat is, gezien het nihilistische karakter van het boek, een opvallende lezing.

Pam de Sterke

*'De deerniswekkende, vuige soort, nauwelijks van de aap te onderscheiden, die toch zoveel edele ambities in zich meedroeg. Die gekwelde, tegenstrijdige, individualistische en twistzieke soort met zijn grenzeloos egoïsme, die soms tot enorme geweldsuitbarstingen in staat was maar toch altijd in goedheid en liefde bleef geloven.'*¹

Zo beschrijft Michel Houellebecq op de laatste bladzijde van zijn roman *Elementaire deeltjes* de mens die aan het einde van het tweede millennium het westelijk halfrond bevolkte. Toen de roman in 1998 verscheen, veroorzaakte hij veel ophef. Hij zou anti-islamitisch en seksistisch zijn. Maar zoals dat wel vaker het geval is bij kunstwerken die opschudding veroorzaken, stoort men zich aan details terwijl de som der delen vele malen verontrustender is. Seksisme en disrespect voor andere religies zijn volgens mij slechts onderdelen van het nihilisme dat de mens volgens Houellebecq regeert. Wat mij betreft is het bijtend nihilisme de som der delen. De hoofdpersonages van *Elementaire deeltjes*, de broers Bruno en Michel (blanke, heteroseksuele mannen van middelbare leeftijd), zijn exemplarisch voor de mens die Houellebecq beschrijft in bovenstaand citaat. Een verontrustend gegeven, dat in eerste instantie weezin oproept. Niet iedereen is immers blank, hetero, rond de veertig en man, dus waarom vertegenwoordigen deze twee mannen nu juist de bevolking van het westelijk halfrond? Maar zijn het eerlijk gezegd niet nog steeds veelal mannen die de westerse norm bepalen? Het lijkt erop dat Houellebecq daar juist commentaar op geeft, doordat de nihilistische contactgestoorde Bruno en Michel dit gedachtegoed vertegenwoordigen. Gezien het uitblijven van commentaar op de 'casting' van de vertegenwoordigers van de westerse mens, in de oproep over de roman, zijn Bruno en Michel waarschijnlijk erg treffend gecast als vertegenwoordigers van de West-Europese, heteroseksuele, man van middelbare leeftijd eind 20^e eeuw.

Ondanks alles zou de nihilist toch nog geloven in de goedheid en de liefde, blijkens het einde van het citaat. Dit gegeven vormt het startpunt voor de voorstelling *Elementaire deeltjes*² die afgelopen seizoen gespeeld is door het Nationale Toneel, in regie van Johan Doesburg. Dramaturge Sophie Kassies bewerkte de roman tot een toneelstuk. Het NT noemt de voorstelling 'Een pleidooi voor de liefde'. Dat is een opmerkelijke lezing van de roman; want ondanks dat Houellebecq op de laatste pagina schrijft dat de nihilistische mens altijd in goedheid en liefde bleef geloven, ligt er een wereld tussen dat geloof en het in de praktijk brengen ervan door Bruno en

¹ Michel Houellebecq, *Elementaire deeltjes*. Parijs: 1998. Vertaling van Martin de Haan, uitgegeven bij De Arbeiderspers, 8e druk. Amsterdam: 2001, pagina 339 (bij volgende citaten volstaan paginanummers)

² première 19 maart 2005, Guido de Moor zaal, Den Haag

Michel. De voorstelling van het NT lijkt zich af te spelen in die wereld tussen geloof en daad. De titel van dit artikel is dan ook een oprechte vraag en geen retorische. De voorstelling laat liefde zien, maar waar is zij?

Het NT heeft de roman op verhaalniveau vrij nauwkeurig gevolgd. Bruno en Michel zijn eind jaren negentig allebei begin veertig. Michel werd van een teruggetrokken puber een eenzame genbioloog. Aan het begin van het verhaal begint zijn *sabbatical*, die merendeels zal worden gevuld met wandelingen naar de Monoprix supermarkt. Bruno heeft zijn jeugd doorgebracht op een internaat, waar hij getiranniseerd werd. Hierdoor werd hij zo gevormd, of liever gezegd misvormd, dat hij niet in staat is tot het maken van contact. Hij is seksueel gefrustreerd geraakt en komt aan zijn gerief door vreugdeloos aftrekken of betaalde seks. De oorzaak van hun ontredering wordt in de voorstelling gelegd bij hun moeder Janine. Zij heeft zich nauwelijks over hen ontfermd. Ze was een hippie die zichzelf wilde ontplooiën in communes van het twijfelachtige soort. De liefde die de broers zoeken is de koesterende warmte van een moederfiguur. Deze figuur wordt vertolkt door de oma's die hen opvoeden en vriendinnen die zich later over hen ontfermen. "Hij slaagde erin haar te penetreren, maar wat hij het liefste deed was naast haar slapen, haar levend lijf voelen."³ Maar de wond die de afwezigheid van hun echte moeder heeft geslagen, lijkt niet meer te kunnen helen.

De roman bestaat grotendeels uit sociologische, geschiedkundige en filosofische achtergronden over de tijd waarin het verhaal zich afspeelt, verteld in het jaar 2029. Houellebecq schetst een tijdsbeeld. De voorstelling is echter vooral een psychologische verhandeling over de teloorgang van twee mannen. Er wordt gespeeld in en voor een enorme constructie van steigers die tegen de achterwand staat. Het decor biedt moeiteloos ruimte aan alle mogelijke locaties: een simpel waslijntje maakt een camping, een stoel en tafeltje en een vogelkooi de woonkamer van Michel. Er wordt veel gebruik gemaakt van (veelal live gefilmde) video. Dit voorkomt dat de voorstelling een letterbak wordt met levende beeldjes, waar de steigerbouw van zo'n afstand wel aan doet denken. De vele close-ups zorgen ervoor dat je dicht op de huid van de personages bent. We zien de morsige, contactgestoorde, depressieve Michel (Bob Schwarze) en een oversekste ADHD-er Bruno (Pieter van der Sman) soms van zo dichtbij dat je er misselijk van wordt. Zoals wanneer Bruno in de doucheruimte van de camping zijn tanden staat te poetsen en kwijlend één van de meisjes beschrijft die onder de douche staat. Op het scherm zie je uitvergroot het witte schuim uit zijn mond druipen. Doordat je zo dicht op de huid van de personages komt, identificeer je je veel meer met hen dan bij het lezen van de roman. De voorstelling legt daardoor de nadruk op het persoonlijke verhaal van Bruno en Michel in hun queeste hun geloof in de liefde om te zetten in daden. Je ziet ze worstelen.

De worsteling heeft zijn hoogtepunt als de twee broers contact proberen te maken met elkaar in de laatste scène voor de pauze. Bruno en Michel zitten ieder op een stoel, een tafeltjes tussen hen in. Ze zijn in de flat van Michel. Ze drinken wijn en praten, vooral Bruno doet dat eigenlijk. Michel hoort zijn broer aan, hij laat hem razen. De verhalen die bovenkomen beslaan een groot deel van zijn biografie, maar ze zijn verward en fragmentarisch. Praten lijkt geen communicatiemiddel meer. De

³ pagina 255

herinneringen die Bruno ophaalt illustreren dat hij niet in staat is contact te maken. Dan onderbreekt Michel Bruno plotseling en vraagt: 'Houd je van mij?' Het is stil. Even later raaskalt Bruno weer verder, tot de wijn op is. Hij vertrekt. Michel blijft alleen achter en houdt een monoloog, recht in de camera, die eindigt met de woorden:

*'Want nu zien wij nog door een spiegel, in raadselen, doch straks van aangezicht tot aangezicht. Nu ken ik onvolkomen, maar dan zal ik ten volle kennen, zoals ik zelf gekend ben. Zo blijven dan: Geloof, hoop en liefde, deze drie, maar de meeste van deze is de liefde.'*⁴

We zien zijn gezicht van heel dichtbij op een scherm. Michel voert een pleidooi voor de liefde. Het zijn mooie woorden, maar ze zijn ijdel na het zien van de voorgaande scène. De gevoelswerelden van de broers zijn als twee eilanden waartussen geen veerdienst is.

De liefde tussen geloof en daad bevindt zich in het midden, in deze scène. Deze scène is in het midden van de voorstelling en in het midden van het steigerdecor. De stilte die valt na de vraag: "Houd je van mij?" is het midden van de scène. De stilte is als de stilte in het centrum van een wervelwind. Het is een oorverdovende stilte, waar de rest van de voorstelling om draait.

Het lijkt erop dat de vrouwen in de voorstelling veel beter in staat zijn uit het oog van de wervelwind het geweld van de storm in te stappen. Moeder Janine doet, niet gestoord door enig altruïsme, precies waar ze zelf zin in heeft. Hoeveel er ook op haar handelen aan te merken is, ze handelt, in tegenstelling tot haar kinderen. Datzelfde geldt voor de vriendinnen van Bruno en Michel, Christiane en Annabelle. De broers krijgen beiden (min of meer ondanks zichzelf) rond hun veertigste een geliefde. Christiane en Annabelle zijn lieve, daadkrachtige vrouwen die Bruno en Michel meer liefde geven dan ze verdienen. Helaas brengt dat ze niet ver in de wereld van nihilisten. Als Christiane verlamd raakt, laat Bruno haar alleen. Opnieuw is hij niet in staat tot een daad van liefde. Christiane pleegt zelfmoord. Als blijkt dat Annabelle kanker in haar baarmoeder heeft in plaats van een kind van Michel, waar ze zo vurig op hoopte, kiest zij eenzelfde einde. Het lijkt Houellebecqiaans bijtend sarcasme dat het Bruno en Michel zijn die het gelijk aan hun kant krijgen, doordat zij overleven. Maar het NT geeft er een draai aan.

De actrices die de rollen van Janine, Christiane en Annabelle vertolken, spelen ook de vertellers, drie vastberaden dames in strakke zwarte mantelpakjes. Zij vertellen het verhaal van Bruno en Michel vanuit het jaar 2029, een tijd waarin de mens genetisch gemanipuleerd is. Het is Michel geweest die het baanbrekende onderzoek verrichtte naar de techniek om mensen onsterfelijk te maken. De nieuwe mens, vertegenwoordigd door de drie dames, is onsterfelijk. Christiane en Annabelle kwamen er eind 20^e eeuw bekaaid vanaf. Zij konden niet overleven in de wereld die Bruno en Michel vertegenwoordigden. Anno 2029 is de wereld totaal anders. De verdoemde gentechnologie die onsterfelijkheid mogelijk maakte, moet een wending teweeg gebracht hebben van copernicaanse proporties. Want in die nieuwe wereld zijn het de vrouwen die de verhalen vertellen. Vijfhonderd jaar na de

⁴ 1 Korintiërs 13: 12-13

copernicaanse wending, die het begin markeerde van de rationele vooruitgangsverhalen van blanke mannen, is dat tijdperk voorbij. Als je niets overhoudt dan gemankeerde mensen die niet in staat zijn lief te hebben, is er geen sprake meer van vooruitgang. Dan bijt de overtuiging zichzelf in de staart. Het verhaal van Bruno en Michel dat de voorstelling heeft laten zien, bewijst dat. Waar is de liefde dan? Zij is bij de vrouwen. En daarom hebben zij in *Elementaire deeltjes* de toekomst. *Demain sera feminine!* Dat is de laatste zin van de voorstelling. Als er gentechologie voor nodig is om dat te bewerkstelligen, *so be it*.

Pam de Sterke studeert volgend jaar af aan de Masteropleiding dramaturgie van de Universiteit van Amsterdam. Dit jaar loopt ze stage bij Toneelgroep De Appel en bij Carina Molier (i.s.m. Toneelgroep Amsterdam).